

INSTYTUT BADAWCZY LEŚNICTWA
05-090 Sękocin Stary Braci leśnej 3

Panel Ekspertów „OCHRONA”

LASY I GOSPODARKA LEŚNA JAKO NARZĘDZIA KSZTAŁTOWANIA ŚRODOWISKA NATURALNEGO I OCHRONY PRZYRODY

Termin: 24 czerwca 2014 r.

SESJA 3

ANALIZA DOKUMENTÓW TECHNICZNO-GOSPODARCZYCH Z PUNKTU WIDZENIA OCHRONY PRZYRODY W LASACH

Dr inż. Ryszard KAPUŚCIŃSKI, Liga Ochrony Przyrody

Wstęp

1. Cel i zakres opracowania
2. Analiza zmian Instrukcji Urządzania Lasu, Instrukcji Ochrony Lasu i Zasad Hodowli Lasu z punktu widzenia wymagań ochrony przyrody.
3. Analiza zarządzeń Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych dotyczących ekologizacji leśnictwa
4. Perspektywy nowelizacji dokumentów branżowych z punktu widzenia potrzeb ochrony przyrody w lasach do 2030 i dalej do 2080 roku.
5. Podsumowanie

Wstęp

Podstawowe przepisy dotyczące ochrony przyrody w lasach ujęte są w ustawie o lasach (ustawa z dnia 28 września 1991 r. ze zmianami) i ustawie o ochronie przyrody (ustawa z 16 października 1991 r. i ustawa z 16 kwietnia 2004 r. ze zmianami). Porównując cele obu wymienionych ustaw, można stwierdzić, że w kilku zasadniczych punktach są one ze

sobą zbieżne. Dotyczy to przede wszystkim ochrony ekosystemów leśnych, zachowania różnorodności biologicznej (przyrodniczej) oraz prowadzenia edukacji (kształtowania właściwych postaw). Mimo wielu punktów wspólnych istnieją jednak istotne różnice między gospodarką leśną, a ochroną przyrody. Różnice te wynikają z następujących powodów. Gospodarka leśna prowadzona jest przede wszystkim w lasach tzw. wielofunkcyjnych, zaś ochrona przyrody na obszarach mających status jednej z form ochrony przyrody (wyjątkiem jest ochrona gatunkowa, która obowiązuje także w lasach wielofunkcyjnych). W obu przypadkach inaczej rozłożone są podstawowe cele. W pierwszym przypadku istotnym choć nie jedynym celem jest funkcja gospodarcza, zaś w drugim – ochrona przyrody. Od dłuższego czasu istnieją tendencje do obciążania lasów gospodarczych (wielofunkcyjnych) coraz większymi ograniczeniami w imię ochrony przyrody, np. ograniczenie usuwania martwego drewna. Obecny podział na lasy wielofunkcyjne (gospodarcze) i lasy objęte jedną z form ochrony przyrody ma sens dopóki istnieją między nimi różnice. Próby zacierania różnic są szkodliwe zarówno dla gospodarki leśnej, jak i dla ochrony przyrody. Szukanie racjonalnych rozwiązań i właściwych proporcji między różnymi funkcjami lasów powinno odbywać się przy zachowaniu zasady zrównoważonego rozwoju oraz warunkach przejrzystego i dobrze funkcjonującego prawa.

1. Cel i zakres opracowania

Celem opracowania jest przedstawienie ewolucji, jaka dokonuje się przepisach i zasadach dotyczących gospodarki leśnej z punktu widzenia ochrony przyrody. Przedmiotem analizy są podstawowe dokumenty techniczno-gospodarcze instrukcje i zasady (Instrukcja Urządzenia Lasu, Instrukcja Ochrony Lasu, Zasady Hodowli Lasu) oraz zarządzenia Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych. Wnioski wynikające z tej analizy, będą podstawą do wskazania ewentualnych potrzeb i zakresu nowelizacji wyżej wymienionych dokumentów, z punktu widzenia ochrony przyrody w lasach, w bliższej i dalszej perspektywie.

2. Analiza zmian Instrukcji Urządzenia Lasu, Instrukcji Ochrony Lasu i Zasad Hodowli Lasu z punktu widzenia wymagań ochrony przyrody

Dynamika zmian podstawowych dokumentów techniczno-gospodarczych, jakimi są Instrukcja Urządzenia Lasu, Instrukcja Ochrony Lasu i Zasady Hodowli Lasu ma ścisły związek ze zmianami zachodzącymi w zapisach ustawy o lasach, a zwłaszcza ustawy o ochronie przyrody. Dotyczy to obu ustaw uchwalonych przez Sejm RP w 1991 roku. Wśród

celów gospodarki leśnej ustawa o lasach z 1991 roku (art.7.1.2/) wymienia m.in. „ochronę lasów, w tym szczególnie lasów stanowiących naturalne fragmenty rodzimej przyrody lub lasów szczególnie cennych ze względu na: a) zachowanie leśnych zasobów genetycznych; b) walory krajobrazowe; c) potrzeby nauki”. W art. 13.1. tej ustawy zapisano m.in. „Lasy Państwowe i właściciele lasów są obowiązani do trwałego utrzymywania lasów i zapewnienia ciągłości ich użytkowania, polegających w szczególności na: 1) zachowaniu w lasach roślinności leśnej (upraw leśnych) oraz naturalnych bagien, łąk i torfowisk; 5) racjonalnym użytkowaniu lasu, realizowanym poprzez: b) pozyskiwanie surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu w sposób zapewniający możliwość ich biologicznego odtwarzania, a także ochronę runa leśnego”. Kolejne zmiany w ustawie o lasach poświęcają więcej uwagi doskonaleniu gospodarki leśnej, co służy poprawie ochrony przyrody w lasach. W znowelizowanej ustawie o lasach z grudnia 2010 roku, obok dotychczasowej definicji gospodarki leśnej, zamieszczono definicję trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, w następującym brzmieniu: „trwale zrównoważona gospodarka leśna — działalność zmierzająca do ukształtowania struktury lasów i ich wykorzystania w sposób i tempie zapewniającym trwale zachowanie ich bogactwa biologicznego, wysokiej produktywności oraz potencjału regeneracyjnego, żywotności i zdolności do wypełniania, teraz i w przyszłości, wszystkich ważnych ochronnych, gospodarczych i socjalnych funkcji na poziomie lokalnym, narodowym i globalnym, bez szkody dla innych ekosystemów”. Wśród celów trwale zrównoważonej gospodarki leśnej dopisano „zachowanie różnorodności przyrodniczej”. Plan urządzania lasu, będący podstawą trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, został rozszerzony o „Program ochrony przyrody”. Poza ogólnie korzystnymi, z punktu widzenia ochrony przyrody, zmianami w ustawie o lasach można odnotować także zmiany niekorzystne. W art. 13.1. zniknął obowiązek zachowania łąk, które są niewątpliwie źródłem różnorodności biologicznej.

Znacznie głębszej ewolucji została poddana ustawa o ochronie przyrody. W ciągu minionych 23 lat Sejm RP uchwalił już dwie ustawy o ochronie przyrody (1991 i 2004 rok) oraz liczne poprawki do każdej z nich. Wśród celów ochrony przyrody, wymienionych w ustawie z 1991 roku na uwagę zasługuje m.in. „zachowanie różnorodności gatunkowej” oraz „zapewnienie ciągłości istnienia gatunków i ekosystemów”. W ustawie z 2004 roku rozszerzono listę obiektów podlegających ochronie (tj. zasobów, tworów i składników przyrody). Obok dziko żyjących roślin, zwierząt i grzybów dołączono m.in. siedliska przyrodnicze oraz siedliska zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także krajobraz. Rozszerzona została lista kategorii ochrony.

Oprócz ochrony ścisłej i częściowej ustawa podaje dodatkowo definicje ochrony czynnej i ochrony krajobrazowej. Głównym powodem uchwalenia przez Sejm RP w 2004 roku nowej ustawy o ochronie przyrody było wejście Polski do Unii Europejskiej i wynikająca stąd konieczność dostosowania przepisów krajowych do przepisów unijnych. Jednym z warunków naszego wejścia do UE było wyznaczenie obszarów do europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000, które stały się jedną z form ochrony przyrody w Polsce, obok parków narodowych, rezerwatów, czy parków krajobrazowych. Wśród wielu nowych uregulowań, jakie znalazły się w ustawie z 2004 roku na uwagę zasługuje art. 112, w którym zapisano: „1. W ramach państwowego monitoringu środowiska prowadzi się monitoring przyrodniczy różnorodności biologicznej i krajobrazowej. 2. Monitoring przyrodniczy polega na obserwacji i ocenie stanu oraz zachodzących zmian w składnikach różnorodności biologicznej i krajobrazowej na wybranych obszarach, a także na ocenie skuteczności stosowanych metod ochrony przyrody, w tym na obserwacji siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000”.

Zmiany, jakie zaszły w ustawie o lasach, a zwłaszcza w ustawie o ochronie przyrody, polegały generalnie na rozszerzaniu i uściśleniu zadań dotyczących ochrony przyrody, w jej nowej formule zawartej w haśle „ochrona różnorodności biologicznej”. W konsekwencji następowały kolejne zmiany w dokumentach techniczno-gospodarczych (instrukcjach i zasadach) obowiązujących w Lasach Państwowych, poprzedzonych zwykle zarządzeniami i decyzjami dyrektora generalnego Lasów Państwowych, rzadziej ministra środowiska (np. rozporządzenie z dnia 28.08.1992 r. wprowadzające „Wytyczne w sprawie szczegółowych zasad sporządzania planów urządzania lasu” Dz. U. nr 67, poz. 338).

Instrukcja Urządzania Lasu

Już we wstępie do **Instrukcji Urządzania Lasu z 1994 roku**¹ zwrócono uwagę na potrzebę uwzględnienia ochrony różnorodności biologicznej w gospodarce leśnej. W §1. zapisano m.in.: „Realizacja celu nadrzędnego gospodarki leśnej, jakim jest trwale utrzymywanie lasów dla ciągłego spełniania przez nie wielostronnych funkcji, wymaga zwiększenia odporności zbiorowisk leśnych (drzewostanów), m.in. poprzez zachowanie i wzbogacanie różnorodności biologicznej oraz bogactwa genetycznego ekosystemów leśnych, a jednym z podstawowych instrumentów jego realizacji jest plan urządzania lasu”. Instrukcja ta nie spełniała wszystkich oczekiwań w świetle zapisów wydanych w 1991 roku ustaw: o

---

¹Instrukcję zatwierdził do użytku służbowego w dniu 5 kwietnia 1994 r. Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa prof. dr hab. Andrzej Szujecki

lasach i o ochronie przyrody. Stało się to powodem opracowania instrukcji sporządzania *Programu ochrony przyrody w nadleśnictwie*², w formie załącznika do wyżej wymienionej Instrukcji Urządzania Lasu. Wzbogacenie planu urządzania lasu o program ochrony przyrody stanowiło odejście od dotychczasowego ujęcia planu, zawężonego głównie do drzewostanu i przejście do szerokiego ujęcia obejmującego ekosystemy leśne. Jednym celów sporządzania tego programu jest poprawa warunków ochrony i w miarę możliwości wzbogacanie zasobów przyrodniczych ekosystemów leśnych, a w szczególności zachowanie różnorodności biologicznej na wszystkich poziomach organizacji (genowym, gatunkowym, populacyjnym, ekosystemowym i krajobrazowym).

W obu dokumentach (IUL i w *Programie ochrony przyrody w nadleśnictwie*) pominięto istotny dla ochrony różnorodności biologicznej problem użytkowania płodów runa leśnego (m.in. owoców, ziół i grzybów). W przypadku nadleśnictw mających aktualne plany urządzania lasu *Programy ochrony przyrody* mogły być opracowywane w formie aneksów, jednak w pierwszej kolejności dla nadleśnictw wchodzących w skład Leśnych Kompleksów Promocyjnych.

W 2003 roku została wydana nowa Instrukcja Urządzania Lasu³, w której zostały opisane zasady sporządzania oraz aktualizowania *Programu ochrony przyrody*. Wśród zawartych tam zasad na uwagę zasługuje m.in. „Kompleksowy opis stanu przyrody sporządzany dla całego obszaru w granicach zasięgu terytorialnego nadleśnictwa, w tym: 1) w lasach nadleśnictwa, zgodnie z danymi inwentaryzacyjnymi do planu urządzania lasu; 2) na pozostałym obszarze zasięgu terytorialnego nadleśnictwa, na podstawie odpowiedniej literatury oraz informacji uzyskanych od właściwego wojewódzkiego konserwatora przyrody. Punkt 2 jest przykładem swoistej nadgorliwości ze strony autorów Instrukcji, gdyż poza walorem poznawczym zebrane informacje nie mają przełożenia na faktyczne kompetencje i obowiązki nadleśniczego. Zgodnie z art. 35 ustawy o lasach z 1991 r. (ze zmianami) „Nadleśniczy prowadzi samodzielnie gospodarkę leśną w nadleśnictwie na podstawie planu urządzania lasu oraz odpowiada za stan lasu. W szczególności nadleśniczy: 2a) bezpośrednio zarządza lasami, gruntami i innymi nieruchomościami Skarbu Państwa, pozostającymi w zarządzie Lasów Państwowych”. W ramach prac inwentaryzacyjnych Instrukcja Urządzania Lasu przewiduje wykonanie takich prac jak: aktualizacja lokalizacji obszarów chronionych oraz zebranie informacji o osobliwościach przyrodniczych.

---

²Zatwierdzona do użytku służbowego przez Andrzeja Szujckiego Podsekretarza Stanu 28 maja 1996 r.

³Zarządzenie nr 43 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 18 kwietnia 2003 r.

Instrukcja Urządzania Lasu z 2012 roku⁴ zawiera nowe zapisy wynikające m.in. z faktu włączenia do sieci obszarów Natura 2000 terenów, będących w zarządzie lasów Państwowych. W ramach prac inwentaryzacyjnych Instrukcja ta przewiduje m.in.: rozszerzenie prac siedliskowych o wyróżnienie zbiorowisk roślinnych (na podstawie prac fitosocjologicznych) i siedlisk przyrodniczych (część tych prac ma jednak charakter fakultatywny); zebranie oraz zestawienie danych o obszarach chronionych w nadleśnictwie i funkcjach lasu, z uwzględnieniem obszarów Natura 2000 wyznaczonych na gruntach zarządzanych przez nadleśnictwo lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, a także dodatkowe pomiary drewna martwego na wybranych powierzchniach próbnych. W ramach prac planistyczno-prognostycznych znalazło się miejsce na „Określenie kierunkowych zadań z zakresu ubocznego użytkowania lasu...”. Kierunkowe wytyczne z zakresu ubocznego użytkowania lasu powinny uwzględniać m.in. bazy roślin runa leśnego, możliwości ich użytkowania oraz potrzeby w zakresie odnawiania i ochrony. Poza tym zapisano, że szczegółowa inwentaryzacja roślin leczniczych i przemysłowych może być wykonywana na odrębne zlecenie. Problem ubocznego użytkowania lasu, zwłaszcza w odniesieniu do płodów runa leśnego, jest wciąż traktowany marginesowo, mimo deklarowanej troski o zachowanie różnorodności biologicznej w gospodarce leśnej. Zakres programu ochrony, w aktualnie obowiązującej Instrukcji Urządzania Lasu (2012), został rozbudowany o nowe elementy. Projektowane w *Programie ochrony przyrody w nadleśnictwie* zadania z zakresu ochrony przyrody zostały podzielone na: 1) zadania obligatoryjne wynikające z obowiązujących planów ochrony lub ustalone w planie urządzania lasu dla obszarów Natura 2000, położonych na terenach zarządzanych przez nadleśnictwo i 2) zadania nieobligatoryjne, nazywane dla celów programu ochrony przyrody wskazaniem ochronnymi. Obecny *Program ochrony przyrody* obejmuje nie tylko siedliska leśne, ale również nieleśne stanowiące przedmiot ochrony obszaru Natura 2000. Instrukcja ta obejmuje wiele nowych elementów, wynikających np. z ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. Nr 199, poz. 127 ze zmianami), a dotyczących konsultowania projektu planu, czy strategicznej oceny oddziaływania planu urządzania lasu na środowisko i obszary Natura 2000 (sporządzenie prognozy oddziaływania).

---

⁴ Zarządzenie nr 55 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r.

Instrukcja Ochrony Lasu

W **Instrukcji Ochrony Lasu z 1999 roku**⁵ wiele miejsca poświęcono potrzebie ochrony różnorodności biologicznej, do której dąży się poprzez:

- 1) pozostawianie w drzewostanach wybranych drzew, głównie dziuplastych, do ich biologicznej śmierci i naturalnego rozkładu (posusz jałowy). Drzewa te nie podlegają ewidencji przy inwentaryzacji posuszu,
- 2) zachowanie cennych elementów środowiska przyrodniczego jak: torfowiska, bagna, łąki śródleśne, cieki, zbiorniki wodne, wydmy i in. oraz wnioskowanie o nadanie im statusu użytków ekologicznych,
- 3) odtwarzanie śródleśnych bagien, oczek wodnych oraz innych biotopów pożytecznej flory i fauny,
- 4) działania stwarzające lub poprawiające warunki egzystencji w środowisku leśnym mrówek, płazów, gadów, ptaków, nietoperzy i innych drobnych ssaków owadożernych,
- 5) zwiększanie naturalnej bazy żerowej dla zwierzyny oraz utrzymywanie zagęszczenia jej populacji na takim poziomie, przy którym wyrządzane szkody są gospodarczo znośne,
- 6) kształtowanie ekotonów,
- 7) stosowanie metody ogniskowo kompleksowej i ognisk biocenotycznych,
- 8) stosowanie bezpiecznych technologii gospodarce leśnej.

W **Instrukcji Ochrony Lasu z 2005 roku**⁶ przywołano główne kierunki polityki leśnej w zakresie ochrony lasu, do których należy:

- 1) zapewnienie ochrony wszystkich lasów...,
- 2) godzenie gospodarczego rozwoju kraju z ochroną przyrody i wykorzystaniem zasobów leśnych,
- 3) ochrona flory i fauny na całym obszarze kraju, niezależnie od formy własności,
- 5) zachowanie oraz zwiększenie różnorodności genetycznej i gatunkowej biocenoz leśnych oraz różnorodności ekosystemów w kompleksach leśnych,
- 6) realizacja zadań ochrony przyrody, także poza obszarami prawnie chronionymi.

Za najważniejsze zadanie gospodarki leśnej w ochronie lasu uznano zahamowanie destrukcyjnych procesów zachodzących w ekosystemach leśnych oraz przygotowanie tych ekosystemów do funkcjonowania w stale zmieniającym się środowisku. Realizacja tego

---

⁵ Zarządzenie nr 72 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 6 sierpnia 1999 r.

⁶ Zarządzenie nr 43 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z 22 czerwca 2004 r., zmiany w zarz. Nr 55 DGLP z 8 września 2005 r.

zadania w praktyce leśnej wymaga zintegrowania działań z zakresu hodowli, użytkowania i urządzania lasu.

W obowiązującej **Instrukcji Ochrony Lasu z 2012 roku**⁷ znacznie więcej miejsca poświęcono zagadnieniom ochrony przyrody (ochrony różnorodności biologicznej), niż w poprzednich wydaniach z roku 1999 i 2003. Podkreślono m.in., że jednym z zadań współczesnego leśnictwa wielofunkcyjnego jest gospodarka martwą materią organiczną w lesie. Większość zagrożonych i ginących gatunków leśnej fauny związana jest, przynajmniej w części swojego cyklu życiowego, ze starymi drzewami w różnym stanie fizjologicznym (od zdrowych, poprzez zamierające na pniu, do martwych), drzewami dziuplastymi i pniakami. Drzewa i rozkładające się drewno to ostoje i siedliska tysięcy leśnych organizmów (bakterii, grzybów, glonów, porostów, roślin naczyniowych, mięczaków, owadów, płazów, gadów, ptaków i drobnych ssaków). Organizmy te są zagrożone m.in. wtedy, gdy zbyt rygorystycznie usuwa się z lasu posusz, złomy i wywroty, spala resztki pozrębowe czy gałęzie. Z innych działań na rzecz ochrony różnorodności biologicznej wymieniono: biologiczne wzbogacanie obrzeży lasu i kształtowanie strefy ekotonu, pozostawianie kęp starodrzewu (biogrup) na zrębach oraz ochronę pożytecznej fauny owadożernej, wśród niej parazytoidy, drapieżne stawonogi, mrówki, płazy i gady, ptaki, nietoperze i inne pożyteczne ssaki (m.in. w ramach ogniskowo-kompleksowej metody ochrony lasu). Stałym elementem ochrony przyrody w lasach, utrwalonym w tej instrukcji, jest monitoring wybranych form ochrony przyrody prowadzony w odniesieniu do rezerwatów, obszarów Natura 2000, pomników przyrody oraz chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów – pod kątem oceny stanu ich zachowania i zagrożeń.

Zasady Hodowli Lasu

W redagowaniu **Zasad Hodowli Lasu z 2005 roku**⁸ uwzględniono m.in. następujące okoliczności związane z ochroną przyrody: lasy, jako najbardziej naturalne, długowieczne i wielkoprzestrzenne zespoły przyrodnicze, wywierają ogromny wpływ na zachowanie równowagi w przyrodzie. Stan tej równowagi jest uzależniony od stopnia naturalności lasów i ich potencjału przyrodniczego. Wzrost presji społecznej na lasy i środowisko przyrodnicze, rodzi coraz większe oczekiwania wobec lasów i leśnictwa, w tym także konflikt między produkcyjnymi i ochronnymi funkcjami lasu. Obserwowane w ostatnich dziesiątkach lat zmiany klimatyczne wpływają na warunki życia lasów. Z uwagi na wymienione

---

⁷ Zarządzenie nr 57 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 22 listopada 2011 r.

⁸ Zarządzenie nr 99 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 24 grudnia 2002 roku.

uwarunkowania przyjęto m.in. następujące kierunki postępowania, związane także z celami ochrony przyrody: rozpraszanie ryzyka w hodowli lasu na możliwie dużą liczbę gatunków drzew rodzimych dostosowanych do charakteru siedlisk; preferowanie naturalnego odnowienia lasu, jako opartego na szerokiej bazie genetycznej; obserwowanie i wspieranie spontanicznych procesów naturalnych w lasach, które **sprzyjają różnorodności biologicznej, rozszerzanie zasad hodowli lasu również na użytki niedrzewne, które powinny stać się obiektem gospodarki leśnej.** W tej kwestii zapisano m.in. „Rozszerzenie strefy zainteresowań hodowli i użytkowania lasu na leśne produkty niedrzewne powinno polegać na: analizie i ocenie występowania naturalnej bazy owocodajnych roślin runa leśnego, grzybów i roślin leczniczych; ocenie możliwości jej wykorzystania przez nadleśnictwo w drodze zawierania umów z firmami prowadzącymi zbiór płodów runa leśnego lub organizowania zbioru i sprzedaży tych płodów we własnym zakresie; ograniczaniu możliwości zbioru płodów runa leśnego dla ludności, w razie gdy wystąpiła groźba degradacji runa leśnego na okres niezbędny do jego regeneracji”. Wśród ogólnych zasad postępowania hodowlanego w lasach, związanych bezpośrednio z ochroną przyrody, wymieniono między innymi: potrzebę zachowania rzadkich i ginących gatunków drzew i krzewów (np. cis, brekinia, wiązy, klon polny). Wiele uwagi w tych Zasadach poświęcono postępowaniu hodowlanemu w Leśnych Kompleksach Promocyjnych (LKP). Podstawą postępowania hodowlanego w LKP jest pogłębione i wszechstronne rozpoznanie warunków przyrodniczych regionu i trendów zachodzących w nich zmian, dotyczących warunków geologicznych, wodnych, klimatycznych i ich wpływu na przebieg procesu glebotwórczego oraz na kształtowanie się gleb i siedlisk leśnych. Równocześnie dokonuje się rozpoznania naturalnych zespołów roślinnych i kierunków zachodzących w nich zmian pod wpływem działalności człowieka na obszarze LKP i w strefie oddziaływania czynników zewnętrznych oraz w wyniku procesów naturalnej ewolucji w przyrodzie.

Postępowanie hodowlane w LKP uwzględnia m.in. następujące zasady:

- zachowanie w stanie naturalnym lub zbliżonym do naturalnego lub odtwarzanie metodami półnaturalnej hodowli lasu wszystkich elementów biocenozy leśnej właściwych dla miejscowych biotopów – jako warunku trwałości lasu i równowagi ekosystemów przyrodniczych w całym obszarze funkcjonowania LKP;
- **w zespołach leśnych o szczególnie cennych walorach przyrodniczych głównym celem gospodarki leśnej jest ochrona tych walorów przez postępowanie hodowlane zapewniające ich trwałość, tj. racjonalne użytkowanie i bieżącą odnawialność;**

- **minimalizowanie stosowania zrębów zupełnych do przypadków nieodzownych z ograniczeniem ich szerokości do 30-60 m lub powierzchni do 4 ha, pozostawieniem nasienników w formie grup i kęp wraz z niższymi warstwami lasu oraz kęp drzew domieszkowych i drzew dziuplastych w celu wzbogacenia różnorodności, złożoności i estetyki krajobrazu leśnego;**
- **pozostawienie w drzewostanach dojrzałych do odnowienia w rębniach złożonych części (do 10%) starych drzew w formie 5-10-arowych do wieku fizjologicznej starości a nawet do ich całkowitego naturalnego rozpadu, jako ostoi licznych gatunków organizmów leśnych;**
- preferowanie naturalnego odnowienia lasu;
- zakładanie stałych powierzchni badawczych i doświadczalnych dla obserwacji zmian ilościowych i jakościowych zachodzących w środowisku leśnym bez ingerencji człowieka i pod wpływem różnego rodzaju czynności hodowlanych.

Całość postępowania gospodarczego w lasach wchodzących w skład LKP uwzględnia program gospodarczo-ochronny, ustalony odrębnie dla każdego LKP – zgodnie z art. 13b ustawy o lasach.

Zasady Hodowli Lasu z 2012 roku⁹ również podkreślają, że jednym z ważnych celów hodowli lasu jest racjonalne użytkowanie i bieżące odnawianie zasobów leśnych i ich naturalnej różnorodności biologicznej. Podstawą do określenia celów hodowlanych i kierunków postępowania hodowlanego w lasach, obok dotychczas uwzględnianych elementów takich jak: regionalizacja geobotaniczna, przyrodniczo-leśna i nasienna, czy rozpoznanie glebowo siedliskowe, włączono rozpoznanie leśnych siedlisk przyrodniczych chronionych, zarówno na terenie obszarów Natura 2000 i poza nimi.

3. Analiza zarządzeń Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych dotyczących ekologizacji leśnictwa

Wymienione wcześniej instrukcje i zasady zostały wprowadzone do stosowania na podstawie zarządzeń Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych (z wyjątkiem Instrukcji Urządzania Lasu z 1994 roku, którą zatwierdził minister). Przełomowe znaczenie dla ugruntowania pozycji ochrony przyrody w gospodarce leśnej miało zarządzenie nr 11 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 14 lutego 1995 roku w sprawie doskonalenia gospodarki leśnej na podstawach ekologicznych, zmienione zarządzeniem nr

---

⁹ Zarządzenie NR 53 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r.

11A Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 11 maja 1999 r. Z treści tego zarządzenia i wytycznych, które są do niego załącznikiem, wynika jeden ważny wniosek, że to co jest słuszne i racjonalne dla nowoczesnej, opartej na podstawach ekologicznych gospodarki leśnej jest również korzystne dla ochrony przyrody, co oczywiście nie wyklucza potrzeby tworzenia i funkcjonowania form ochrony przyrody. Ze względu na wielostronne funkcje lasów zwrócono uwagę, że działalność gospodarcza w Lasach Państwowych powinna być prowadzona z uwzględnieniem międzynarodowych kryteriów i wskaźników zrównoważonego rozwoju lasów i leśnictwa zmierzających przede wszystkim do zachowania biologicznej różnorodności lasów, utrzymania zdrowia i żywotności ekosystemów leśnych. Do podstawowych czynników decydujących o trwałości lasów zaliczono: ograniczenie procesów degradacji stosunków wodnych w lasach, m.in. przez zachowanie w stanie zbliżonym do naturalnego i odtwarzanie śródleśnych zbiorników i cieków wodnych, zachowanie w dolinach rzek lasów łągowych, olsów, oraz zachowanie w stanie nienaruszonym śródleśnych nieużytków, jak np. bagna, trzęsawiska, mszary, torfowiska, remizy, wrzosowiska, a także przywracanie utraconej różnorodności biocenoz leśnych (m.in. przez pozostawianie niektórych drzew do ich fizjologicznej starości, a nawet biologicznej śmierci oraz wybranych drzew martwych). Wydarzeniem związanym z zachowaniem drzew starych, jednak w wymiarze lokalnym, tzn. w odniesieniu do gospodarczej części Puszczy Białowieskiej, było wydanie przez Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych kilku decyzji, znanych pod ogólnym hasłem „Moratorium w sprawie ochrony starych drzew w Puszczy Białowieskiej” (decyzje: 25/1995; 24/1996; 32/1998 i 48/1998). Decyzje te, choć wydane w dobrej wierze, powstały pod naciskiem niektórych organizacji ekologicznych i miały charakter polityczny. Stanowiły swoistą „protezę” ochrony walorów przyrodniczych Puszczy z braku wiążących rozstrzygnięć w sprawie powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego. Częste zmiany treści tych decyzji wynikały ze zgłaszanych do nich kolejnych uwag, co było potwierdzeniem ułomności tego rodzaju rozwiązań, zarówno w sensie formalnym jak i praktycznym. Uzasadniona potrzeba zachowania starych, ponad 100 letnich drzew i drzewostanów w perspektywie włączenia ich do parku narodowego powinna być zrealizowana w oparciu o zapisy ustawy o ochronie przyrody (m.in. przez objęcie części tych drzew ochroną w formie pomników przyrody, bądź objęcie wybranych drzewostanów ochroną w formie rezerwatów, bądź też czasowego wyłączenia użytkowania z powierzchni przewidzianych do objęcia ochroną prawną). Wydane przez Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych decyzje stały się w praktyce źródłem wielu konfliktów.

W celu przeprowadzenia inwentaryzacji siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej flory i fauny (głównie tych, których ochrona wymaga wyznaczenia obszarów Natura 2000) Dyrektor Generalny lasów Państwowych w dniu 19 lipca 2006 r. wydał zarządzenie nr 31 w sprawie ustalenia systemu okresowej powszechnej inwentaryzacji gatunków roślin, zwierząt, innych organizmów i siedlisk przyrodniczych, mających znaczenie wskaźnikowe przy ocenie stanu lasów oraz prognozowania zmian w ekosystemach leśnych, oraz cztery decyzje (61/2006; 68/2006; 5/2007; 23/2007) dotyczące spraw technicznych tego przedsięwzięcia. Podstawą powyższej inwentaryzacji był art. 13a ustawy o lasach: *„1. W celu realizacji trwale zrównoważonej gospodarki leśnej Lasy Państwowe obowiązane są w szczególności do:*

- 1) inicjowania, koordynowania i prowadzenia okresowej oceny stanu lasów i zasobów leśnych oraz prognozowania zmian w ekosystemach leśnych;*
- 2) sporządzania okresowych wielkoobszarowych inwentaryzacji stanu lasów oraz aktualizacji stanu zasobów leśnych;*
- 3) prowadzenia banku danych o zasobach leśnych i stanie lasów”.*

Powyższa inwentaryzacja została przeprowadzona głównie pod kątem ochrony przyrody, gdyż dotyczyła siedlisk przyrodniczych i gatunków podlegających ochronie prawnej. Związany z tym wysiłek organizacyjny i finansowy Lasów Państwowych zasługuje na uznanie, aczkolwiek był on swego rodzaju „wyręczeniem” z obowiązku wojewody jaki nakłada na niego art. 114 ustawy o ochronie przyrody: *„1. Wojewoda gromadzi dokumentację dotyczącą zasobów, tworów i składników przyrody, a w szczególności cennych ze względów naukowych tworów przyrody, stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także ich siedlisk oraz siedlisk przyrodniczych”.* Obecnie jest to obowiązek regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Z innych zarządzeń Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych służących bezpośrednio ochronie przyrody należy wymienić: zarządzenie nr 29 z dnia 30.06.2006 r. w sprawie wprowadzenia w jednostkach organizacyjnych Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe „Programu ochrony i restytucji cisa pospolitego (*Taxus baccata* L.) w Polsce”. Na przypomnienie zasługują także te zarządzenia Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych, które służą ochronie przyrody w sposób pośredni, stwarzając określone warunki formalne i organizacyjne. Należy tu zaliczyć m.in. zarządzenia powołujące Leśne Kompleksy Promocyjne (zwłaszcza na terenach cennych, jak Puszcza Białowieska - zarządzenie 30/1994, czy Lasy Birczańskie - zarządzenie 4/2001) oraz zarządzenie nr 42 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 29 grudnia 1995 r. w sprawie powołania

Leśnego Banku Genów Kostrzyca. W § 2 tego zarządzenia zapisano m.in.: „Do podstawowych zadań LBG należy w szczególności:

a) inwentaryzacja ekosystemów leśnych i stanowisk roślin w Sudetach przewidzianych do objęcia ochroną zasobów genowych;

b) działanie na rzecz zachowania ginących populacji i ich restytucji, ze szczególnym uwzględnieniem Sudetów Zachodnich, oraz realizacja programu ochrony zagrożonych gatunków drzew, krzewów i roślin runa leśnego”.

W trakcie realizacji jest zarządzenie nr 35 z dnia 10 sierpnia 2011 r. Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych w sprawie realizacji programów hodowli i ochrony zwierząt łownych i chronionych podejmowanych przez jednostki organizacyjne Lasów Państwowych na lata 2011 – 2016. Zawiera ono program hodowli i ochrony głuszca na terenie nadleśnictw: Leżajsk i Wisła. Zarządzenie to, w części dotyczącej ochrony głuszca, jak i zarządzenie nr 29 z dnia 30 czerwca 2006 r. w sprawie ochrony cisa, są przykładem „wyręczania” organów państwa. W artykule 57, ust 1 ustawy o ochronie przyrody zapisano: „Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska opracowuje programy ochrony zagrożonych wyginięciem gatunków roślin, zwierząt i grzybów”.

4. Perspektywy nowelizacji dokumentów branżowych z punktu widzenia potrzeb ochrony przyrody w lasach do 2030 i dalej do 2080 roku

Rozważania na temat perspektyw nowelizacji dokumentów branżowych z punktu widzenia potrzeb ochrony przyrody w bliższej i dalszej perspektywie należy rozpocząć od odpowiedzi na dwa pytania. Po pierwsze czy obecna koncepcja ochrony przyrody, będąca połączeniem ochrony konserwatorskiej z ochroną różnorodności biologicznej, spełnia społeczne oczekiwania i jest już ugruntowana? Po drugie czy rodzaj i skala przyszłych zagrożeń przyrody będzie wymagała zmiany dotychczasowych przepisów i sposobów postępowania? Ochrona przyrody w swojej długoletniej historii przeszła wiele zmian dotyczących kierunku, zakresu, a także organizacji działań na rzecz zachowania walorów i wartości przyrodniczych. Od ochrony pojedynczych tworów i składników przyrody, poprzez obiekty powierzchniowe do ochrony „powszechnej”, zawartej w haśle ochrona różnorodności biologicznej. Wszystkie dotychczasowe kierunki rozwoju ochrony przyrody (konserwatorski, biocenotyczny i planistyczny), łącznie z ochroną różnorodności biologicznej tworzą dziś wspólny system. Wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Wydaje się, że w odniesieniu do samej filozofii (koncepcji) ochrony przyrody nie należy się spodziewać większych zmian. Ewentualne zmiany będą dotyczyły przede wszystkim organizacji ochrony przyrody oraz

rodzaju i zakresu zabiegów ochronnych stosownie do pojawiających się zagrożeń i możliwości finansowych państwa. Zgodnie z art. 4 ust 2 ustawy o ochronie przyrody „*Organy administracji publicznej są obowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody*”. Oprócz zagrożeń będących następstwem ocieplania klimatu (ich skutkiem jest m.in. zanik stanowisk niektórych gatunków i ich siedlisk) należy się liczyć z dalszą antropopresją, której nie zatrzymają nawet najlepsze przepisy, wobec dość powszechnego łamania prawa i wciąż niskiej świadomości społecznej. Nie można także pominąć roli opinii publicznej w kształtowaniu koncepcji ochrony przyrody, jak i w jej praktycznej realizacji. Dotyczy to zwłaszcza wpływu niektórych organizacji pozarządowych, które choć nieliczne potrafią skutecznie oddziaływać na decydentów w kwestiach dotyczących ochrony przyrody. Od chwili wejścia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku mamy do czynienia z bardzo ożywioną działalnością na rzecz rozszerzania zakresu ochrony przyrody, zarówno w sensie powierzchniowym, jak i podmiotowym (rozszerzanie list gatunków chronionych i siedlisk przyrodniczych), w tym również poprzez zaostrzanie rygorów i ograniczeń. Wciąż jeszcze jesteśmy na tym etapie, którego cechą charakterystyczną jest brak mierzenia sił na zamiary, tzn. zbyt optymistycznie traktowane są możliwości realizacji bardzo rozbudowanych zadań i obowiązków, których realizacja wymaga środków. Już obecnie pojawiają się trudności w zapewnieniu środków finansowych na realizację bardzo rozbudowanych obowiązków. Przysłowiowym wąskim gardłem są zwłaszcza trudności w sporządzaniu na czas planów ochrony (także planów zadań ochronnych) dla obszarów Natura 2000.

Główny ciężar zadań z zakresu ochrony przyrody w lasach ponoszą Lasy Państwowe mimo ustawowych regulacji. Zapis art. 54 pkt. 5 i 6 ustawy o lasach, cytuję: „Lasy Państwowe otrzymują dotacje celowe z budżetu państwa na zadania zlecone przez administrację rządową, a w szczególności na: opracowanie planów ochrony dla rezerwatów przyrody znajdujących się w zarządzie Lasów Państwowych, ich realizację, ochronę gatunkową roślin i zwierząt oraz sprawowanie nadzoru nad obszarami wchodzącymi w skład sieci Natura 2000; finansowanie edukacji leśnej społeczeństwa, w szczególności poprzez tworzenie i prowadzenie leśnych kompleksów promocyjnych, zakładanie ścieżek przyrodniczo-leśnych”, jest „martwym” zapisem nie mającym praktycznego przełożenia. Kolejny „papierowy” zapis zawarty jest w art. 114 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody, cytuję: „Regionalny dyrektor ochrony środowiska gromadzi dokumentację dotyczącą zasobów, tworów i składników przyrody, a w szczególności cennych ze względów naukowych tworów przyrody, stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, a także ich siedlisk

oraz siedlisk przyrodniczych”. W większości przypadków Lasy Państwowe są zdane na siebie wykonując we własnym zakresie inwentaryzację siedlisk przyrodniczych i gatunków chronionych, co znajduje swoje odbicie w „Programach ochrony przyrody w nadleśnictwie” (integralna część planu urządzania lasu), czy edukację przyrodniczą społeczeństwa. W związku z ostatnio wprowadzonymi zmianami w ustawie o lasach i wynikającymi z nich dodatkowymi obciążeniami finansowymi, należy się liczyć z ograniczeniem dotychczasowych działań w Lasach Państwowych, przybierających często charakter wyręczenia administracji rządowej i Budżetu Państwa. Dobitnym tego przykładem jest także finansowanie przez Lasy Państwowe kosztów czarterowania samolotów go gaszenia pożarów. To, że większość form ochrony przyrody w Polsce znajduje się na terenach będących w Lasach Państwowych nie wynika wyłącznie z walorów przyrodniczych lasów, ale także z faktu, że w przeważającej części stanowią one własność Skarbu Państwa. Odzywające od czasu do czasu pomysły prywatyzacji lasów są realnym zagrożeniem dla ochrony przyrody w lasach i żaden zapis ustawowy tego zagrożenia nie wyeliminuje, gdyż każdy przepis może być zmieniony, często w bardzo szybkim trybie, czego byliśmy ostatnio świadkami.

Nowelizacja dokumentów branżowych powinna iść w kierunku ich porządkowania, polegającego na doprowadzeniu do ich zgodności z obowiązującymi ustawami i aktami wykonawczymi (rozporządzeniami), wyeliminowaniu zapisów koniunkturalnych wprowadzonych „na wyrost”, mocnym merytorycznym uzasadnieniu czynności obowiązkowych i zachowaniu właściwych proporcji między ochroną przyrody i pozostałymi funkcjami lasów, w lasach wielofunkcyjnych. Gospodarka leśna podporządkowana jest realizacji celów związanych z funkcjami lasu, w ścisłym powiązaniu ze stanem lasów, ich kondycją zdrowotną i możliwościami. Zatem formułowane w ramach gospodarki leśnej zadania (ich rodzaj, rozmiar i zakres) nie mogą być prostą realizacją oczekiwań społecznych (zwłaszcza przemysłu drzewnego), czy samego gospodarza, gdyż muszą każdorazowo uwzględniać stan lasów i ich możliwości, z godnie z zasadą trwałości utrzymania lasów. Od pewnego czasu mamy do czynienia z ograniczaniem niektórych funkcji lasu, zwłaszcza funkcji gospodarczej (produkcyjnej) i społecznej w imię – często fałszywie pojętej – troski o las. Oprócz wciąż spornej kwestii dotyczącej ilości pozostawianych starych drzew i drzewostanów oraz martwego drewna pozostaje wciąż nierozwiązany problem racjonalnego użytkowania płodów runa leśnego, mimo bardzo pozytywnych zapisów na ten temat w „Zasadach hodowli lasu”, które są jednak bardziej życzeniem niż obowiązkiem.

W związku z rozszerzaniem zadań, jakie stoją dziś przed gospodarzami lasu, zwłaszcza z zakresu szeroko pojętej ochrony przyrody, zmienił się znacznie dotychczasowy

charakter instrukcji i zasad, które nie dotyczą już wyłącznie lasów, ale także innych ekosystemów, położonych na gruntach będących w zarządzie Lasów Państwowych. To samo dotyczy planów urządzania lasu, które także zostały rozbudowane, m.in. o „Program ochrony przyrody w nadleśnictwie”. W tej sytuacji powinno się poważnie rozważyć potrzebę opracowania dodatkowej instrukcji, tzn. „Instrukcji ochrony przyrody”, w której znalazłyby się regulacje określające sposoby zachowania i odtwarzania chronionych siedlisk i gatunków, monitorowania ich stanu oraz oceny efektów podejmowanych działań.

5. Podsumowanie

Poddane analizie dokumenty (instrukcje, zasady, zarządzenia), dotyczące prowadzenia gospodarki leśnej w Lasach Państwowych, nawiązują do zmieniających się przepisów dotyczących lasów i ochrony przyrody. Są wprowadzane konsekwentnie choć z pewnym opóźnieniem, za to często z większym zaangażowaniem i rozmachem niż wynikać to powinno z treści samych przepisów. Stąd w niektórych dokumentach ma miejsce zbyt późne odzwierciedlenie w praktycznym działaniu.

Nowelizacja dokumentów techniczno-gospodarczych z punktu widzenia ochrony przyrody w lasach powinna być poprzedzona uporządkowaniem przepisów (ustaw i rozporządzeń) dotyczących lasów i ochrony przyrody, które obecnie są mało przejrzyste (zwłaszcza w zakresie podziału kompetencji), a czasem wewnętrznie sprzeczne.

W dłuższej perspektywie nie można wykluczyć sytuacji, w której nadmiernie rozbudowane zadania z zakresu ochrony przyrody nie będą w pełni realizowane z braku środków finansowych i narastania oporu społecznego.